

HÁZASSÁGTÖRÉS HALASON A 17–18. SZÁZADBAN

MELEGH ATTILA¹

A történeti demográfiai elemzések a házasság intézményét fontos szabályozó elemnek tekintik a népesedési és társadalmi, gazdasági folyamatok között (*Livi Bacci, 1995*). Az első házasságkötés kora például alapjaiban meghatározza a termékenységet egy olyan korban, amikor még házasságon belül és kívül csak igen korlátozottan élnek a fogamzásgátlás eszközével. Az ily módon statisztikailag elemzett házasság azonban egy igen összetett társadalmi intézmény, amely szervesen beépül a korabeli közéletbe, és számos ponton kapcsolódik más társadalmi és politikai intézményekhez. Tudásunk e téren igen korlátozott, hiszen néhány kutatót leszámítva Magyarországon nem történt szisztematikus kísérlet a házasság erkölcsi, kulturális, szexuális, egyházi, politikai, büntetőjogi aspektusainak feltárására a 18. századra vonatkozóan (*Tóth, 1991, Hajdu, 1985, Kiss, 1999*). Márpedig ezen aspektusok tárgyalása nélkül aligha adhatunk teljes képet a házasságról és annak népesedési vonatkozásairól.

Az alábbi elemzés a fenti kérdéseknek egy részére keres választ Kiskunhalas esetében, ahol igen jó kvantitatív és kvalitatív forrásokkal rendelkezünk a házasság és népesedés történetének kutatására. Kiskunhalas, mint főképp reformátusok lakta kiskunsági mezőváros, nemcsak a város önkormányzati jellege és a városlakók szabad paraszti státusza (redemptio) miatt fontos, hanem azért is, mert úgy tűnik, jól mutatja a dunántúli kisvárosi változattal szemben az alföldi típus rendkívül dinamikus és a 18. század végén sem megtorpanó népességnövekedési jellemzőit (*Benda 1999, Faragó, 1993, Melegh 1995, 1999*).

A házasság „kvalitatív” jellemzőinek kérdésén belül figyelmünk most a házasság egyházi szabályozására irányul. Arra keressük a választ, hogy főképp

¹ Az alábbi írás egy nagyobb, készülő összefoglaló munka része, amely a népesedés és család történetével foglalkozik a 17. század végétől napjainkig Kiskunhalason. Az alábbi tanulmányhoz a házasságtöréssel kapcsolatos összes anyakönyvi információt kiírtam, és az összefoglaló munkában közölni fogom. Az évkönyvben terjedelmi okok miatt erre nincsen mód. A munka elkészülte során többen hathatósan segítettek. Köszönet illeti Szakáll Aurélt a kiskunhalasi Thorma János Múzeum igazgatóját, aki a halasi kutatásokat szervezi, utazásaimat pedig támogatja. Nélküle ez a munka sem készült volna el. Köszönet a halasi református lelkészeknek és a lelkészi hivatal munkatársainak, akik a hivatal helyeiben többször rendelkezésemre bocsátották az eredeti anyakönyvet, illetve további forrásokra hívták fel a figyelmemet. Köszönet Öri Péternek, Tárkányi Ákosnak, Faragó Tamásnak és Benda Gyulának a nyers változat elolvasásáért és a rendkívül hasznos észrevételekért.

szöveges formában miképpen foglalkozott a korabeli halasi gyülekezet, és vele összekapcsolódva a helyi hatalmi elit a házasságtörés és paráznalkodás kérdésével, illetve azt miképpen büntette, és hogy ez a diskurzív gyakorlat miképpen függhetett össze más társadalmi folyamatokkal. Az alábbi elemzés kísérleti jellegű, hiszen csak az anyakönyvekbe beírt penitenciák vizsgálatán alapul, és figyelmen kívül hagyja az adott egyházkerület és egyházmegye normatív szabályozását és büntetési gyakorlatát, illetve a kapcsolódó világi bírósági ítélezést. A vizsgálat egy későbbi szakaszában a releváns források vizsgálatára mindenképpen sort kell keríteni. Ugyancsak hiányosságként említhető, hogy az írás csak korlátozottan, azoknak a történeti kapcsolatoknak pontos feltárása nélkül tér ki a kérdéskör korabeli magyar és európai vonatkozásaira, amelyek kontextust biztosítanak az elemzési eredmények számára.

A házasság történetének kvalitatív forrásai

A halasi házasság történetének legfontosabb kvalitatív forrása az általában csak kvantitatív módon hasznosított anyakönyv, amely a keresztelesek, temetések és házasságok regisztrációján túlmenően magában foglalja a kezdetektől egészen 1792-ig főképp paráznaság és házasságtörés kapcsán az eklézsiái büntetéseket, feloldozásokat és más rendelkezéseket. Tehát mintegy száz évre vonatkozóan feltárhatjuk a házassági, szexuális vétkekkel kapcsolatos egyházi bejegyzéseket. A házassággal kapcsolatos társadalmi rend elemzésének komoly kiegészítő forrásai azok a móringlevelek, házassági szerződések, amelyek a korszakra vonatkozóan fennmaradtak. Mielőtt rátérnénk azonban a halasi anyakönyvnek mint a közösségi-hatalmi élet egyik színterének elemzésére, érdemes szemügyre venni azokat az egyházi (főképp protestáns-katolikus) vitákat a reformáció korából, amelyek tágabb kontextusát képezik a halasi történéseknek is, illetve amelyek megszabhatták a házasságról és a házasságtörésről való teológiai, egyházi vélekedések érvkészletét, szemléletét.

A házasságtörés problémája a protestáns és katolikus egyházakban

A házasság a történelem során sosem volt változatlan intézmény. Nem volt állandó jogi és kánonjogi szempontból, hiszen minduntalan konfliktusok voltak a világi és az egyházi felfogások között (lásd a Krisztus utáni első évezredben a római, a germán jog és az angolszász jog egyházi törekvésekkel össze nem egyeztethető rendelkezéseit), az egyház sem volt egységes állásponton, és a házasság kanonizálása is csak több évszázados küzdelem után volt lehetséges (*Duby, 1987, Goody, 1983, Phillips, 1991. 1–12.*). A reformáció során a

házasság központi témája volt a protestánsok és a katolikusok közötti ellentétnek. Ez a vita kiterjedt a házasság szinte minden egyes aspektusára (*Phillips, 1991. 13–28.*). A vitát az elemzéshez szükséges szempontokat leegyszerűsítve a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. A katolikus egyház szemében a szüzesség állapotával szemben a házasság alacsonyabb rendű állapot, míg a protestánsok nem állítanak fel ilyen hierarchiát. Véleményük szerint a házasság nem a legkisebb rossz a bűnnel szemben vívott küzdelemben, hanem eleve az ember „jólétét” szolgáló intézmény. Másrészt a protestánsok szerint a nőtlen állapot, a cölibátus a bűn táptalaja és hipokrita viselkedésre készítet. (Lásd pl. *Calvin, Commentaries, 1999* a házassággal kapcsolatos rész.).

2. Mindezen vitákban közvetett vagy közvetlen módon az egyik főszereplő a házasságtörés volt. Egyrészt a házasságtörés volt az egyik, ha nem a legnagyobb bűn a monogám és jobbra felbonthatatlan házassággal szemben, másrészt a házasságtörés volt sok esetben az alapja annak, hogy a házasság gyakorlati vagy jogi felbontását kezdeményezzék. A vitabeli szerepre két dolog tette igazán alkalmassá. Egyrészt maga az Újszövetség is egymással ellentétes kijelentéseket foglalt magába erre vonatkozóan, másrészt kapcsolatban volt az örökléssel, azaz nem pusztán teológiai vitáról volt szó. Ezen túlmenően, a világi megítélés Európa szerte az volt, hogy a házasságtörés főben járó bűn.

Összefoglalóan úgy fogalmazhatunk, hogy teológiai téren és a kívánatos társadalmi rend szempontjából a házasságtörés igen komoly problémát, zavart jelentett, hiszen egyrészt kiemelt bűn volt, és így lehetetlenné tette a „jó” házaseletet, másrészt még a házasságtörés sem szolgáltatott biztos morális alapot a házasfelek szétválására, a „vétnél fél” felszabadítására, hiszen az elküldés vagy a válás is bűnre, újabb „házasságtörésre” sarkallt. Morális szempontból csak a házasságtörés esetén kirótt halálbüntetés jelentett „tisztá” megoldást, hiszen a vétkes fél egyrészt elnyerte méltó büntetését, másrészt pedig a halál egyértelműen felbontotta a házasságot. Amennyiben nincs halálbüntetés, a problémát igen nehéz megoldani, hiszen vagy a válást kell engedélyezni, vagy pedig köztes megoldásokat kell keresni.

3. A házasság Isten által elrendelt állapot, és a legfontosabb cél annak megerősítése. A házasság elsősorban nem a felek érzelmi igényeit kell, hogy kielégítse, hanem az utódnemzést és az ellenőrzött szexuális életet szolgálja.

4. A protestáns teológusok túlnyomó többsége a reformáció idejétől egészen a 18. századig szinte egyöntetűen a válás és a személyes érzelmek figyelembevétele ellen vannak, és érvelésük, illetve intézményi gyakorlatuk szerint csak házasságtörés, magtalanság és akaratlagos dezertálás alapján bontható fel a házasság. Itt a cél nem a házasság kereteinek lazítása, hanem éppen annak megerősítése és evilági aszkézissé tétele.

5. A protestánsok csak hitelvi szinten individualizálják a vallást, gyakorlati, szervezeti szinten erős közösségi kontrollt építenek ki (lásd *Ariès, Duby, 1989. 69–111.*).

6. A házasságtörés előtérbe kerülése, vitatása esetleg nem a teológiai vitáknak, ellentmondásoknak köszönhető, hanem eredménye lehet a szexualitásról szóló diskurzusokra való késztetettségnek is, amely megfigyelhető a kora újkortól kezdve. Ugyanis mint téma alkalmas tárgya egy olyan diskurzusnak, amely a szexualitást részletesen és nyilvánosan tárgyalja, szabályozza és rendezi, mindvégig megőrizve a „titokra” való állandó utalást (*Foucault, 1990. 17–35.*).

Összefoglalóan, a protestánsok törekvése nem a szigorú, kanonizált katolikus házasság puhítása, idővel a felbonthatóság biztosítása és a kölcsönös érzelmi szempontok figyelembevétele, hanem a „büntelen” házasság állapotának elérése, amely nem válik a „hipokrita” katolikusok diszpenzációs „üzemeinek” a tárgyává. E harcban az egyik legfontosabb kérdés éppen a házasságtörés volt. Ily módon azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy nagy figyelem irányul a házasságtörésre, és normatív szinten az egyes családok házassága erős felügyelet alá esik, amely ellenőrzésnek egyik legfontosabb eszköze maga a gyülekezet.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy normatív, diskurzív szinten mekkora területi eltérésekkel számolhatunk. Az alábbi elemzés során feltételezzük, hogy a házasság normatív szabályozása szintjén viszonylag egységes diskurzusokat folytatnak a protestánsok. Kisebbségi eltérések fontosak lehetnek, és szerepet játszhatnak a helyileg érvényes öröklési, gazdálkodási szokások, jogi státuszok is, azonban az eltérések nem akkorák, hogy félrevezető lenne a fenti általános elvek, szempontok használata. Ez főképp a gyors információáramlásnak, a nyomtatásnak volt köszönhető. Megszívlelendő ebből a szempontból Benda Kálmán történeti anekdotája, miszerint egy sárospataki református prédikátor könyve előszavában egy két hónappal azelőtt Amszterdamban megjelent könyvről tud. Ez a tény jól mutatja, hogy a történeti korok, különösen a kora újkor információáramlásáról való elképzeléseink tévesek lehetnek. Éppen ezen a téren sokkoló az a szám, amelyet Benedict Anderson közöl az 1500-ig kinyomtatott példányok számáról, amely meghaladja a 20 milliót (*Anderson. 37.*). Ezen töredékes megjegyzésekből is jól látható, hogy nagyon hatékony információcsatornák és eszközök álltak rendelkezésre az eszmék, gondolatok, vagy még pontosabban a diskurzuselemek terjedésére, terjesztésére.

Az előbbi feltevéseket erősíti az is, hogy egy olyan távoli területen, mint a küllői református egyházmegyében, az egyházmegyei gyűlés ítélkezési elveiben (a hatályos kánonjog alapján) pontosan követte a fentiekben vázolt normatív elképzeléseket a házasságtörés, a válás kardinális kérdéseiben (*Kiss,*

1999).² Ugyancsak a feltételezett homogenitás igazolódik, amikor olyan koraújkori magyar protestáns írásokat veszünk figyelembe, amelyek a protestáns tanításokat voltak hivatva terjeszteni. Ilyennek tekinthető például Szikszai György nagy karriert befutó 1786-os könyve a „*Keresztyéni tanítások és imádságok. A keresztyén embernek különb-különbféle állapota és szükségei szerint*”. Ezen imádságoskönyv szerint a házasság célja a szaporodás és a kölcsönös segítségnyújtás az „így rendeltetett” házasságon belül. Az imádságokban és a tanításokban a Krisztus és az egyház kapcsolatának metaforájával leírt házasság során mind a férj, mind pedig a feleség számára a legfontosabb feladat a hűség, az Isten szerint való lét, a paráznság és bujálkodás elkerülése és a hibák esetén való visszafogadás és további támogatás. Külön kiemelendő, hogy a termékeny házasság a szöveg által felállított társadalmi hierarchia szerint messze az egyik legelőkelőbb állapot a legutolsó helyre sorolt gyümölcstelen házasságban élő keresztyén férfi és asszony státusához képest. A Szikszai-szövegből kiolvasható kép ugyancsak beleillik a fenti viták kereteibe. A cél itt is a magasra értékelt házasság megerősítése, és a „csendes” tűrés hangsúlyozásával evilági aszkézisként való értékelése (Szikszai, 1786).

Halas esetében egy további forrással is rendelkezünk, amely arra utal, hogy a helység a normatív elképzelések szintjén valamennyire belesimul szélesebb környezetébe. Az alábbi szöveg Tormássi János, halasi református lelkésztől, majd püspöktől származik, aki így ír az eklézsia történetének záró soraiban:

"A mit ezek után mondhatnánk a halasi ekklesia rendtartásairól, tudományban való ismeretéről, a vallás iránt illetetéséről, erkölcséről, és az egyházi fenyítékről, – mind az olyan a mi különösen reá nem tartozik, hanem a nagyrészt a hazai reformata ekklesiával köz." (Tormássi János 1801, 248.)

² Megjegyzendő, hogy természetesen lehettek nagyon komoly eltérések is a szabályozást illetően, hiszen szemben az erdélyi egyházmegyékkel, a magyarországi egyházmegyék a házassági pereket maguk nem folytathatták le, és a Carolina Resolutio értelmében kénytelenek voltak azokat a katolikus szentszék elé terjeszteni (Kiss, 1999, Karácsony, 1983, 244.). A fenti kijelentések elsősorban a diskurzív szintre vonatkoznak.

A halasi anyakönyv, mint a közösségi-hatalmi élet egyik színtere

A 17–18. századra vonatkozóan az elemzés legfontosabb forrása a halasi református anyakönyv, amely kisebb megszakításokkal 1678-tól folyamatosan rendelkezésünkre áll. További forrás a katolikusok nagyobb arányú betelepülésével összefüggő és az 1760-tól vezetett halasi katolikus anyakönyv. A halasi népesedés és család történetének kutatása során az anyakönyvet eddig elsősorban kvantitatív forrásként vettük figyelembe (*Melegh, 1995, 1999*).

Mindkét anyakönyv esetében részletes adatokkal rendelkezünk a 18. század egy évtizedére, és ismerjük az évenkénti keresztelési, házassági és temetési gyakoriságokat. Az 1770-es és 80-as évtizedre kiírtuk a házassági adatokat egyénenként, név szerint. A Conscriptio Animarum elnevezésű országos összeírás kívánalmainak köszönhetően, akárcsak az ország más részeiben, az 1770-es és 1780-as években az anyakönyv házassági részébe bejegyezték a házasulók családi állapotát, korát és még valamilyen rendszerben a társadalmi státuszukat is. Ugyancsak kigyújthatók azok az esetek, amikor a vőlegény nem volt halasi, azaz a települési exogámiára vonatkozóan féloldalas adataink vannak. Emellett a korszakra vonatkozóan számítógépre vittük a Conscriptio Animarum több évét, azonban a népességszámon túlmenően ezt egyelőre az elemzés nem veszi figyelembe.

Az anyakönyvbe beírt penitenciák és házasságtörési rendelkezések kapcsán az anyakönyv elemzési értékét és helyét azonban újra kell gondolnunk (a katolikus anyakönyvekről lásd még *Bárth, 1999*). Egyrészt a megbízható adat versus forrás típusú forráskritika és elemzés nehezen tartható, illetve csak igen korlátozott eredményekhez vezethet. E hagyományos szemlélet alapján a paráznasággal, tolvajlással és más egyéb vétkekkel kapcsolatos bejegyzésekről csak azt mondhatjuk, hogy nyilvánvalóan nem tükrözik hűen a valóságban lezajlott eseményeket, és nem fogunk biztos képet kapni pl.: a házassággal kapcsolatos vétkek történetével kapcsolatban. Egyrészt probléma a "felfedezési arány", a bejegyzési arány és összetétel, illetve az, hogy más dokumentumokban is vezethették a "vétkesek" listáját. Megjegyzendő, hogy ezen utóbbi problémára van két konkrét adatunk is. Egyrészt Tooth János jegyző az eklézsia iratairól írva megjegyzi, hogy az eklézsia jegyzőkönyvében 1723 és 1742 között van néhány egyházi penitenciával kapcsolatos bejegyzés (*Tooth, 1824*). Másrészt jól látható, hogy a penitenciák bejegyzése az anyakönyvbe úgy történt, hogy megnyitották a könyvet, és előre kijelölték, hogy ettől eddig a penitenciák kerülnek bejegyzésre, ettől eddig a házasságok stb., és mint az sejthető, az előre elképzelt arányok később nem bizonyultak megfelelőnek. Így volt ez a penitenciák esetében is, amelyekkel kezdték mind az első, mind pedig a második anyakönyvet. Mindkét esetben túllépték az előre kijelölt határokat, azaz több eset volt, mint hely. Így az első kötetben az

anyakönyv közepén talált üres oldalakra is beírtak megjegyzéseket (ez magyarázhatja az újabb dokumentumok bevonását az 1730-as és 1740-es évek során), és a második anyakönyvben is valószínűleg kényszerűen szakad meg a bejegyzés folyamatossága 1792-ben. (Ezért téves az a ma is élő és a turisztikai tájékoztatókban szereplő vélekedés, hogy a penitenciák rendszere megszűnt 1792-ben.)

A fenti hagyományos forráskritikai problémákon túlmenően a bejegyzési összetételnél jól látható, hogy az esetek egy igen nagy részében csak az egyik vétkes fél kerül megemlítésre, és csak meglehetősen ritkán büntetik őket együttesen. Tehát az anyakönyvből kibontható kép a „tévedések”, „gondatlanságok” miatt nehezen feleltethető meg bármiféle valóságnak. A „tévedések” azonban belső koherenciájukat tekintve szisztematikusnak tűnnek, azaz érdemes a beírások történetiségét, belső szerkezetét elemezni, hiszen fontos megállapításokra juthatunk a házasság intézményesülésével és a társadalmi kapcsolathálóba való beilleszkedésével összefüggésben.

Az első és legfontosabb szempont az elemzés során az lehet, hogy az anyakönyv ténylegesen közösségi dokumentum, azaz semmiképpen sem a lelkész, vagy pap egyéni kedvtelése, és még csak nem is egyéni munkája, amit a felsőbb egyházi hatóságok róttak rá. Az anyakönyvbe bejegyzett események közösségi regisztrációk, mások által megtekinthetőek, s még fontosabb, hogy visszakereshetőek például egy-egy idegen vagy eltávozott személy családi állapotának ellenőrzése vagy igazolása érdekében.

Másodszor: mindig az éppen hivatalban lévő pap, lelkész írja, azaz csak több ember együttes munkája révén jöhet létre. Innen van egyenetlensége, miközben láthatóan a „szerzők” egymás munkáját is figyelembe veszik.

Harmadszor: az anyakönyv, mint irat fontos reprezentációja az adott egyházközség, gyülekezet történetének. Nem véletlen, hogy bárki, aki a gyülekezet vagy a település történetéről ír, már a 19. század elején fontosnak tartja hangsúlyozni az anyakönyvezés kezdetét, annak fontosabb eseményeit. (Lásd pl. *Tooth, 1824.*) Tehát nemcsak a regisztrációk visszakeresése révén, hanem mint egységes irat is hamar a kollektív emlékezet részévé válik.

Az anyakönyv ezen közösségi jellege még sokkal hangsúlyosabb a halasi matriculák esetében, ahol, mint már jeleztük, viszonylag hosszabb időn keresztül bejegyzésre kerültek az egyházi penitenciák és más hasonló kiegészítések.

Egyrészt azért, mert láthatólag a három életciklusbeli eseményen túlmenően is érdemesnek tartottak bizonyos „fontos” megjegyzéseket bevezetni az anyakönyvbe. Jól mutatja ezt a második kötet kezdő címe is, amely a tágan értelmezett „szükséges és emlékezetes” események feljegyzését jelöli meg célként: „*A Kis Kun Halasi Szent Ekklesiának szükséges és emlékezetes Dolgainak feljegyzésére szerzetett Könyv*”

Másrészt az egyházi büntetésekről, a világi hatóság által halálra ítélt nők férjük által való visszafogadásáról, illetve a nőtelen vagy hajadon állapot igazolásáról szóló bejegyzések "hivatalosak" a megfogalmazás szintjén is, illetve a megjelölt személyek ezen nyilatkozatukat a közösséget képviselő "becsületes" esküdtek, a főbíró vagy éppen a tiszteletes és a tanító előtt teszik. Jól mutatja ezt Porga Judit esete:

"mellrül tette ezen Kereszt vonását. Főbiró Matko István, Esküttek Kováts Mihály, Toth Görgy, Toth Mathe, Hamvas Gergely, Darányi János, Szabo Mihály Uraimek előtt. Anno 1706 Die 16 Mai)"

Harmadrészt a penitenciák, házasságtörési fogadalmak beírása ténylegesen az emlékezetet és az emlékeztetést szolgálta, hiszen általában vagy fogadalmat tettek arra, hogy többé ilyen nem fordul elő, és ezért a férj vagy a feleség visszafogadja a vétkest, illetve ezen utóbbi "ártatlan" fél is megígéri, hogy nem emlegeti fel többé az esetet. E fogadalmat elvileg a későbbiekben számon lehetett és kellett kérni. Másrészt a közösség számára nyilvánosan feljegyzik, hogy az adott egyén "abszolváttott" a rá kirótt penitentiából. Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy láthatólag vissza is keresték ezeket a beírásokat, és megjegyezték, hogy ez vagy az az eset másodszori vagy éppen harmadszori paráznság. Ez egyben felveti a lehetőségét annak, hogy az anyakönyv a stigmatizáció eszközeként szolgálhatott, azaz az egyszer „rajtakapott és elítélt” személy kirekesztettségét fenntartotta és rögzítette.³

Házasságtörési esetek és penitenciák a halasi anyakönyvben

Az előbbieken alapján jól látható, hogy nem holmi tükörrel vagy feljegyzéssel van dolgunk, hanem a halasi gyülekezet 18. századi történetének fontos szereplőjével, amely éppen ezen érintettsége folytán biztosíthat jobb betekintést az általunk vizsgált problémába. Ugyanis a beírás módja, szerkezete alkotja azt a ténytet, amit elemezhetünk és felhasználhatunk.

Az 1690-es évektől (a kezdés bizonytalan) összesen 289 beírt, szinte kizárólag a házasságtöréssel és a házasság előtti paráznsággal kapcsolatos bejegyzés figyelhető meg, amely összeg évenkénti megoszlása viszonylag egyenletes, és általában 3–6 darab között mozog (lásd 2. sz. függelék). Teljesen üres éveket találunk az 1700-as évek második felében, a tízes évek, a húszas évek közepén, majd a harmincas évek végén, illetve ezután csak 1769-ben. A kimaradt évek általában lelkészváltásokkal lehetnek kapcsolatban, illetve

³ Ugyanezt mutatja Kiss Réka elemzése is (*Kiss, 1999. 51–52.*), másrészt erre utalnak Szilády Áron szavai is Ván Benjámin művében (*Ván. 322*).

máshova írhatták be az eseteket, mint pl. a harmincas évek végén.⁴ A legmagasabb és a sorban következő érték (10 és 8) Kolmár Ferenc tiszteletes idejéhez kötődik. Tehát a vizsgált száz évben a beírások eloszlása igen egyenletes, és a lelkészváltásokat leszámítva a lelkészek körülbelül ugyanazt a gyakorlatot követték, legalábbis számszerűleg.

A beírások szezonálisága figyelemre méltó, hiszen bizonyos szempontból követi a házasságkötések éves megoszlását. (Lásd *Faragó, 1994, Meleg 1995, 1999.*) Két nagy csúcs van, az egyik január-februárban, a másik pedig októberben. Ebben követi a házasságkötés szezonális mintáját, bár azzal szemben a többi hónap is nagy gyakoriságot mutat, és nincsenek szabad hónapok. Ily módon a házasságtörések bejegyzése az egész évre kiterjed, bár esetleg a téli és őszi hónapokra jellemző lehetett egyrészt a nagyobb figyelem, másrészt a nagyobb házassági kedv, és a mezei munkák végeztével esetleg igen közvetett módon a nagyobb szexuális gerjedelem is. Érvényes kijelentések megfogalmazásához itt ténylegesen látni kellene az egyes eloszlásokat, hiszen figyelembe kell vennünk a világi hatóságok, egyházi szervezetek működését is⁵.

A beírások tartalmát és formáját tekintve a két anyakönyv alapján oszthatjuk fel a korszakot. Az első anyakönyvbe jobbra szöveges formában, kereszt aláírással megerősítve főképp olyan nyilatkozatokat jegyeztek fel, amelyben a férj visszafogadja a máskülönben már a világi hatóságok által megbüntetett feleségét. A férj ígéri a békességes visszafogadást, míg a feleség halál, deres, kipacalozás⁶ és száműzetés terhe mellett ígéri, hogy többet nem paráználgodik. Erre a reformátusoknak a fentiekben elemzett hitelveiből következő ambivalens magatartására szép példa Antal Judit esete, aki férjével együtt a következő szöveget hitelesítette keresztvonalával:

„1720 feb. 2

Halason lakó Dobrogi Csizmadia Miklós Felesége Antal Judit, minek utána Istennek az törvénye ellen magát paráznaságnak vétkébe ejtette volna és mind az két Forumon érdemlet convictiones...disciplinán által ment volna és életét megtartatott volna, végre Férjével is szükséges és utakon és módokon

⁴ Lásd a függelékben megadott lelkész-kronológiát. Megjegyzendő, hogy nem minden lelkészváltás okozott ilyen problémát, és a legtöbb új lelkész szinte észrevétlenül követte elődei módszerét, beírási módját, és csak az írásképe változott meg.

⁵ Viszonyítási pontként kínálkozik Hajdu Lajos könyve „A büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában” (*Hajdu, 1985*). E könyv egyébként hihetetlen nagy forrásbázison alapuló elemzése azonban olyannyira esetleges (kuriózum keresés, büntett-büntetés mértéke stb.), hogy konkrét vizsgálatot kell végezni.

⁶ A „kipacalozást” egy későbbi visszaemlékezésben a következőképpen írták le: „az ilyen személynek a haját levágták s birka, vagy marhapacalt megmetsztették úgy, hogy mint sapkát a fejére húzassák s aztán nyers bikacsókkal korbácsolva kellett a nyomorultnak kifutni a városba.” (*Ván Benjámin, kézirat, 321.*)

*reconciliáltatván, tett ilyen fogadást önként és kényszerítés nélkül, hogy ha ő többé ujjobban el fordítaná elméjét és magát paráznaságok vétkeiben ejtené, ottan dolga ki világosodván, és comperta rei veritate convictáltatván, három napnál tovább élete ne maradjon, hanem az ő tulajdon szájából kijött ítélet szerint meg is öletessék, és grátiája ne lehessen. Említett Férje is pedig fogadgya, hogy elmulasztását soha, csak maga okot reá ne adgyon szemére nem hánya, hanem mint illik igaz Férjhez jó gondviselője lészen, kirül adták mindketten kezek kereszt vonását. jelen lévén visitatios alkalmatossággal Tiszt. Kecskeméti Péter, ezenSeniora és tiszteletes Kecskeméti János Ur ugy helyüinkbéli tanito Tiszt Dömsödi Sámuel, az akkori főbíró.....
Csizmadia Miklos keze körösztvonása”*

A második anyakönyvben listát készítettek a lelkészek, ahol főképp a paráznaságon kapott személyek (férfiak és nők) egyházi büntetésének lejárta rögzítették. Például 1748 szeptemberében a következőket írta be Pápai Kovács Mihály:

„1748 szeptember 29

Tamás Sámuel Ridég Legényt Sajtos Gergely Feleségével és Darányi Péternével tett kétrendbeli paráznaságának vétkeből abszolválatott”

Ez a fajta listázás marad meg minimális változásokkal egészen 1792-ig, amikor valószínűleg helyhiány miatt abbamaradtak a bejegyzések, míg az anyakönyvezés folytatódott (lásd függelék).

Kinek a vétké, avagy a házasság intézményesülése a 18. században Halason

A beírások beírásának folyamatát vizsgálva egy nagyon érdekes ívre lehetünk figyelmesek, amely általános normatív háttérét adhatta a paráznaságok és más egyéb vétkek közösségi vizsgálatának. Míg a kezdeti bejegyzések a halálbüntetéstől és a testi kínzástól mentették meg a megjelölt személyeket, illetve újbóli elkövetés esetén azzal fenyegették meg őket, addig ezek a bejegyzések a század közepére egyházi büntetéssé változtak szegyenköre állítással, míg a század végére pusztá penitentiává, amelyet valószínűleg a nyilvánosság kizárása érdekében főképp a parókián kellett letölteni. Az első fázist jól mutatja Antal Judit már idézett visszafogadása, a két utóbbi fázisra pedig jó példa Tót Mihályné és Lantos Jánosné 1760-as esete, illetve az az 1773-ból származó beírás, amelytől kezdve kövön állás büntetesként nem szerepel:

„1760 július 27

Ifju Tót Mihályné Hamza Anna Gál György Gulyással és Lantos Jánosné Bognár Istvánnal való Testi Paráznaságokért minek utána 2. egész Hetekig a Kövön állottak volna fel-szabadítottak”

„1773 április 18

Török Julianna Hazassagi elete előtt a Borbély Legényekkel esett testi paráznaságért a Tiszt. Consistorium előtt a Parokialis Haznal penitentiát tartván feloldoztatott”

Úgy hiszem ez a szövegbeli változás méltó példája lehet Foucault érvelésének, amely szerint a külső testen gyakorolt közösség előtti büntetés lassan a nyilvánosság kizárásával letöltött belső, lelki büntetéssé válik, amely a vétkes megjavulását szolgálja (Foucault, 1990a, 9–35.). A Foucault által leírt folyamat – amely a hatalmi célpontot (test versus lélek) és a nyilvánossághoz fűződő viszonyt helyezi előtérbe – párhuzamba állításával szemben felvethető, hogy az 1742 előtt született és a fentiekben is idézett szövegek (lásd Antal Judit esete) ugyan tényleg brutálisak a testtel szemben, hiszen a visszaesőkkel szemben lefejezést, kiveretést és „kipacalozást” helyeznek kilátásba, de az erőszak és a nyilvánosság a delikvens megjavulását, a közvetlen ítélettől való megmentését szolgálja. Ez az ellenvetés azonban részben formális, hiszen ugyan a „jó útra” térítést célozza a fenyegetés a 18. század elején, de abban biztosak lehetünk, hogy nem vizsgálják, vagy még pontosabban nem tárgyalják a vétkező lelki és elmeállapotát, amely már egy másik büntetési rendszert jelezne. Mindenesetre a befelé fordulás, a brutális fenyegetés megszűnése és az ezzel együtt járó enyhülés fontos változást jelezhetett a házasság intézményesülésében.

Az egyes esetek vizsgálatakor rögtön feltűnik, hogy a "vétkesek" az 1740-es évekig elsősorban házas nők. A férfiak, ha feltűnnek, akkor is általában, mint a feleség oltalmazói kerülnek elő, és kezdetben szinte soha, és csak a század második felében fordulnak elő "bűnösként". A második anyakönyv kezdetéig, azaz 1744-ig a 94 bejegyzésből jó, ha egy tucatban említenek meg férfi "vétkezőket", és csak néhányban kerül sor a feleség hivatalos visszafogadási aktusára. Ezen jelenség egyrészt magyarázatul szolgálhatna arra, hogy a házasságtörések és paráznaságok főképp gyülekezeten kívüliekkel történtek (katonák stb.), akikkel kapcsolatban nem volt szükség a gyülekezet ítéletére. Másrészt arra utalhat, és ez a valószínűbb magyarázat, hogy az adott közösség, a lelkész és az egyházi hatóság csak a házas nő "paráznaságát" tartotta kiemelt problémának, csak ezt volt hajlandó megjeleníteni, illetve csak azt tette hivatalos aktus tárgyává.

A megítélési és eljárási egyensúlytalanságot mutatja, hogy a nők helyzete a kirótt büntetések vagy a beígért fenyegetések szintjén is sanyarúbb volt, hiszen míg nekik általában halállal, kegyetlen veréssel kellett szembenéznük, addig férfitársaik vagy csak fogadkoztak, vagy a verbálisan enyhébbnek tűnő "törvény szerént" való bánásmóddal kellett számolniuk. Esetükben fel sem merült a részletes testi fenytés, szemben például Simon Gergelynével, aki ha újra *"...paráznaságok vétkében ejti magát, ő néki soha többé gratiája ne lehessen, hanem vagy fegyver által fogyattassék el élete vagy a Deresben való kegyetlen nagy kínoztatás után ki pacaloztassék és veretessék ugy ahogy az Halasi határban.... többé maradása és lakása ne lehessen..."*

Még a 18. század második felében is, amikor a listák tanúsága szerint a férfiak „paráznaságát” is szinte egyenrangú problémának tekintették, és mind nagyobb arányban jártak e mindkét nembeli vétkezővel szemben, a kirótt büntetések szintjén a nők rosszabbul jártak, és általában hosszabb időt kellett letölteniük például a szégyenkövön a templom bejárata mellett (bár megjegyzendő, voltak fordított esetek is, és a büntetés súlyosságában nyilvánvalóan szerepet játszott a visszaesés szempontja is). Így például Gál György gulyás és Bognár István gulyásbojtár két nap penitentia után felszabadulnak, ha pénzt fizetnek majd a falu szegényeinek:

„1760 július 2

Gál György Gulyás és Bognár István Gulyás-Bújtár Testi Paráznaságokért Penitentiát tartván 2 napokon felszabadítottak illy Conditio alatt, hogy az Ecclesia Szegényeinek számára majd ősszel valamely Pénzből Alamizsnát adjanak”

Mindeközben a fent említett ifjú Tot Mihályné Hamza Anna "2 egész hetekig" a kövön kellett, hogy álljon.

Ugyancsak fontos felfigyelni arra, hogy még amikor viszonylag kiegyensúlyozottan kerül is tárgyalásra a "paráznaság esete", a nőnél általában akkor is szerepel családi állapot és nagyon gyakran a „házas” megjelölés, miközben a férfiak általában önmagukban, családi állapot és házastárs megjelölés nélkül állnak. Az asszony tehát ebből a szempontból is alárendelt, megjelenítése "családiasabb".

Összefoglalóan úgy tűnik tehát, hogy a gyülekezet „hivatalos” dokumentumaként felfogott anyakönyv a házasságtörés elvi és gyakorlati szinten is feszültségektől terhes szituációiból a házasságtörést, pontosabban annak házassági vétkét tekinti a legfontosabb problémának, azt emeli be szöveges formában a gyülekezet kollektív emlékezetébe. Az aránytalanság csak lassan oldódik a század második felében, és bizonyos szempontból végig fennmarad a vizsgált korszakban. Természetesen ez az elemzési eredmény így önmagában még nem áll meg, hiszen szükséges lenne a világi hatóságok (Városi Tanács

stb.) szövegeinek, cselekedeteinek vizsgálatára is. Ennek ellenére már most is feltehetjük a kérdést, hogy a világi hatósággal együttműködő egyházi ítélkezés miért ennyire egyoldalúan foglakozik a házassági vétkekkel, vagy más szavakkal miért innen érzi a fő veszedelmet. Miért a „tisza” nő az elsődleges cél, és nem a „tisza” házasság? Illetve ez milyen más normatív elemekkel és társadalmi gyakorlattal függhetett össze, melyeknek mondott ellent?

A házasság és a nő Halas társadalmában a 18. században

A társadalmi folyamatok és normák összefüggéseinek elemzésekor állításainkat több szinten fogalmazhatjuk meg. Egyrészt felfigyelhetünk a kollektív, indirekten ható rendszerszerű összefüggésekre népesedés és házasság között. Másrészt ezzel összefüggésben elemezhetjük a fenti és az örökösödési normák kapcsolatrendszerét. Végezetül pedig felhívhatjuk a figyelmet arra, hogy a konkrét társadalmi gyakorlat és a házasságról való köznap, azaz nem hatósági vélekedés jelentősen eltérhetett a fenti normatív mintától. Úgy tűnik azonban, hogy az elemzés ezen szakaszában megnyugtató választ semmiképpen sem kapunk, csak kijelölhetjük az elemzés további irányait.

Házasság és népesedés a 18. században

A népesedéssel összefüggésben úgy tűnik, hogy a fenti házassági minta, a nő korlátozása „jól jött”, azaz mindenképpen segítette a halasi népesség reprodukcióját, és a század második harmadától annak dinamikus növekedését. A halasi népesedés folyamatának elemzésében két korszak figyelhető meg: az 1679-től 1739-ig terjedő korszak a válságos 17. századi demográfiai rendszer vonásait tükrözi, azaz magas halandóságot és termékenységet, amelyek összességében stagnáló népességszámot jelentenek (Dávid 1997, 171., Livi-Bacci 1999, 91–97., Imhof, 1992, Melegh 1994, 1999a). Harminc évenként nagy halandósági krízisek rázzák meg a települést (1679, 1709, 1739), amelyek halandósága elviszi a nem pestises évek teljes természetes szaporulatát, sőt a feltételezhető csekély bevándorlási többletet is. Az elterjedt szakmai közvélekedéssel szemben, legalábbis Halason a háborúk pusztító hatásával nem kell számolnunk.

Az 1739-es pestisjárvány népesedési korszakhatárnak tűnik, amely jelentős népességvesztés után nyugalmasabb, békésebb időszak köszönt Halas szabad parasztjaira. (Halas az 1740-es években hajt végre önmegváltást, redemptiót.) Ekkor szűnnek meg a periodikusan visszatérő nagy járványok, amelyek addig a közösség népességszámát stagnálásra kárhoztatták. Ettől kezdve Halason a 19.

század elejéig a népességszám rendületlenül növekszik, más szerkezetben ugyan, de jól reprezentálva az Európa-szerte megfigyelhető fellendülést (*Livi-Bacci 1999, 91-97.*). A népesség jelentős részét érintő járványok megszűnte után megmarad a magas termékenység, amely ellensúlyozza a "normális" halandóságot. Első látásra úgy tűnik, hogy a malthusi pozitív fékek hiányában a tradicionális, magas termékenységen alapuló népességnövekedés utolsó nagy felívelésének lehetünk a tanúi. A járványok háttérbe szorulásával, a megfelelő gazdasági, klimatikus élettérrel ez az alföldi, frontier típusú közösség elsősorban önnön erejéből jelentős gyarapodáson ment keresztül. A népesség 2,5–3 ezerről 13 ezerre duzzadt, ami legalább évenkénti 1%-os, drámaian gyors növekedést jelent. E növekedés elsődleges forrása a természetes szaporulat lehetett. 1746-ot bázisévül használva 9150 főnyi a természetes szaporulat. Amennyiben elfogadjuk a kiinduló év adóösszeírásokon alapuló népességbecslését, akkor a természetes szaporulat körülbelül 1000 fő híján azonos a teljes növekedéssel. A jelentős természetes szaporulatot egészíthette ki a pozitív vándorlási különbözet, amely főképp a katolikusok 1770-es évekre tehető betelepítéséből eredhetett. Ezt mutatja a természetes szaporulat és a *Conscriptio Animarum* jelentésekből kinyert népességszámok összevetése. 1769 és 1790 között a népességszám 2918 fővel nőtt meg, míg a természetes szaporulat mindösszesen 1938 fő volt.

Összefoglalóan úgy fogalmazhatunk, hogy valószínűsíthetően igen magas termékenységgel számolhatunk, amely az első korszakban a népesség szinten maradását szolgálta a periodikus válságok következtében, míg később ez a minta fennmaradt, és így a válságok elmúltával erős növekedési pályára állhatott rá a halasi mezőváros. Ezt a magas termékenységet szolgálta a század hetvenes éveire megállapított viszonylag alacsony első házassági kor a nők körében (18 év), amely normatív módon érvényesülhetett, hiszen az átlagszám körüli szóródás meglehetősen kicsi, azaz szinte minden nő e kor körül kötötte az első házasságát. E házassági minta szembe állítható a férfiakéval, akik a 25 évre tehető átlagszám körül több házassági hullámban választották ki életük első hites társát, és ezek a hullámok hozzárendelhetőek társadalmi csoportokhoz, vagy még pontosabban státuszbeli endogámiához (*Melegh 1995, 1997, 1999*). Tehát úgy fogalmazhatunk, hogy a nőekkel kapcsolatos fenti normák megjelenhettek az első házasság alacsony kormintájában is, és így együttesen indirekt módon népesedési célokat is „szolgálhattak”. A kontroll a férfiak esetében kisebb lehetett, vagy még pontosabban differenciált, több szempontú volt.

A népesedési helyzet és a házasság normatív védelme egy másik szempont mentén is összefügghetett. Feltűnő egybeesés, hogy a szigorú fenyegetéseket felváltó „bürokratikusabb” és tartalmában enyhébb megítélést tükröző bejegyzési forma éppen a nagy járványok megszűnte után alakult ki Halason. Nehéz ellenállni annak a kísértésnek, hogy a népességet ritkító borzalmak

megszűntét, illetve a nagyobb népességnövekedést összefüggésbe hozzuk a „békésebb” listák megjelenésével.

Örökösödés és házasodás

Az előző elemzésből adódik, hogy az örökösödést bevonjuk az elemzésbe, hiszen mozgatója lehetett a fenti házasodási mintáknak. Sajnálatos módon nem rendelkezünk szisztematikus adatokkal a tényleges örökösödési gyakorlatra vonatkozóan. Töredékes forrásaink vannak az örökösödési elvekre vonatkozóan, illetve igen jó elemzést készített Horváth József a halasi végrendeletekről. Ez utóbbiak már némi betekintést engednek az öröklési gyakorlatba, legalábbis a végrendelezők sajátos csoportjának egy adott tulajdonátadási fázisába, miközben ez a forrás is főképp a normatív szinten elemezhető (Horváth, 1999).

Úgy tűnik, az örökösödésről feltárt szövegek jól beleilleszthetők a fenti gondolatmenetbe, hiszen a nők az örökösödés szempontjából elsősorban „kiházasítási” problémát jelentettek, azaz jobbra kizárták őket az ingatlanöröklésből, és a demográfiailag kondicionált örökösödéstől függetlenül pénzzel és ingósággal bocsátották el őket a háztartásból, és ez a hátrány segíthette a 18 év körüli házasodási minta normatív érvényesítését. Ez a fajta kizárási törekvés és rendies felsőbbrendűség jól látható egy a Jász-Kun Kerülettel vitába szálló halasi tiltakozó feljegyzésből, amelyben hosszú ideje fennálló jogszokásnak tekintik a halasi leányok kizárását az ingatlan öröklésből

„Halas Város Birája és Tanácsa és a Lakosok közönséges” panasza
„Ezen nemes Jász és két Kun Districtusokban elejítül s ember emlékezetitül fogva bé vett rendtartás volt az, hogy a melly atyáinknak Isten eő szent Felsége áldásából fiai és leányai születnek, a leányok nevelésiben olly regulát observáltatnak, hogy az atya leánygyermekkeit tisztességben fölnevelvén és ruhásván, sorsához képest böcsületesen ki is házasította, annak utána pedig az atya tehetsége szerént, valamely részt gazdaságából is adott leányának, mellyel úgy megelégedett, hogy holta után atyáinak a leány atyafiaival soha nem osztozott és legkisebb praetensiot sem formált ellene.” A redempció óta azonban a leány a fiúval mindenben redimált szántóföldben, kaszálóban is osztozkodni kíván, ha mindjárt, a statum értelmében, pénzben is kapná egyenlő hányadának értékét, ami igazságtalan és káros a közjóra is, különösen ha a leány „más vármegyébe” megy férjhez, de a gazdaságok meg sem bírják, mivel azok folytatására „a pénz majd szintén oly szükséges, mint egyéb fundusok”, emellett pedig: „a Jászok és Kunok Terrenuma fegyverrel szereztetett és ma is fegyver által tartatik, egyszersmind mivel csekély gazdaságunkat csak a fiúk conserválják éjjel, nappal fáradozván, izzadván, mellyekre a lányág

alkalmatlan, arra való nézve mind azért, hogy a fiú ágnak terhesebb szolgálataiért a lányok felett valamely méltósága legyen, azért is, hogy sok fáradsága, véres verejtéke után több portiót vehessen a jószágban és pro tertio: contributionális fundus a helységekben ne fogyjon, hanem inkább állandóan meg maradhasson s nevelkedhessék, a végre alázatossan instállunk, hogy a lányág, ahol fiu-ág vagy, nemes districtusokban minden immobil fundusokból excludáltassék és azzal elégedjen meg, hogy tisztességesen kiházassítatik, ingó marhákból egyenlő részt nyervén, ha pedig fiuág nem volna, térjen a successió a leányágra teljességgel (1762 dec. 16)”
(idézi Nagy Szeder István 1926 I.k. 109.)

Ezen normatívan felvázolt öröklési rendszerben a legnagyobb problémát az özvegy nők jelentik, akiknek férjük halála után egyrészt ellátási problémákkal kell szembenézniük, másrészt zavart okozhat, amennyiben új férj után néznek. Az előbbi probléma megjelenik a feltárt móringlevelekben, amelyben a férj intézkedik, hogy korai halála, illetve magtalan házassága esetén milyen jussokkal bír a hátramaradt feleség (*Melegh, 1998*). A női öröklés problematikuságát mutatja az is, hogy viszonylag nagy arányban tesznek végrendeletet a nők már a 18. század második felében és a 19. század első felében. A feltárt végrendeletek több mint egyharmadát özvegy nők tették a Városi Tanács vagy a bíró előtt, ami jól jelzi, hogy vagy speciális problémákkal küszködtek, amelyeket nem rendezett megfelelően a szokásjog (pl. a fenti szokásokkal szemben mégis rendelkeztek ingatlannal), vagy pedig érdekeiknek külön védelmet szerettek volna biztosítani.

A fentiekén túlmenően a női alárendeltséget mutatja az a jászkun statutum is, amely a közös szerzemények felől intézkedik, és amely hátrányos helyzetbe hozza az újránházassodó özvegy nőket az első házasság fiú ágával szemben. Ezeket a statutumokat Papp László idézi (*Papp, 1941. 46.*)

„A hajdani magistratusi ítélezések éles megkülönböztetést tettek coaquisitrix és nem coaquisitrix között, de elegendőnek tartják pl. annak pusztá igazolását, hogy a nő férjével „a Házat, Kamrát, Akolbeli Istállót edgyütt építette”, ilyenkor maga az özvegy marad az örökségben saját gyermekével szemben is, akit kifizethet az ezt illető rész tekintetében, de ha az asszony újból férjhez ment, „a vérnek lineáján” közelebb valónak, a gyermeknek ítélik a hagyatékot, ilyenkor ez maradhat az örökségben s fizetheti ki az anyját. (Tjk. 1767. 416 stb.) – Közszerzőnek minősülvén az asszony, „a férj ősi jószága kirekesztvén, a többi jószág közte és az árvák között egyenlő részre osztatik, az özvegy a házbeli és Redemtióbeli jussát, ha úgy kívánja in Natura magának megtarthattya s azzal sáfárkodhatik”. (Tjk. 1763. 223. o.)”

Úgy tűnik tehát, hogy az öröklés normatív rendje is a nők elkülönítésére és „alávetésére” irányult, és ily módon összeegyeztethető az anyakönyvi bejegyzésekből kibontható képpel. Ez még akkor is így van, ha láthatóan nagyobb gondot jelenthetett egy családon belül egy törvénytelen gyermek az apától, mint az anyától, hiszen az utóbbi esetben semmiképpen sem merülhetett fel az ingatlan továbbosztása. Az eddigiekből úgy tűnik, hogy a házasfelek normatív szinten rendies formában különültek el, azaz a férj történeti és teológiai okokból elsőbbséget élvezett, de csak annak fejében, hogy gondoskodott házastársáról, védte őt, és még vétkezés esetén is visszafogadta. Ez a nőket problematizáló paternalista felfogás az örökösödési rendszerrel nemcsak összefért, de abban intézményi formát is nyerhetett.

Tényleg ennyire alárendelt volt-e a nő?

Amennyiben a tényleges társadalmi gyakorlatot vizsgáljuk, akkor úgy tűnik, hogy a fenti kép jobbjára a források normatív elemei által előállított illúzió, és a „tényleges” élet ennél sokkal szabadabb volt a nők és a feleségek számára. Több minden erre figyelmeztet minket.

Egyrészt feltűnő, hogy a többszöri paráznaság vétkébe eső nők, legalábbis az anyakönyv bejegyzései szerint minduntalan „megússzák” a számukra kilátásba helyezett halálbüntetést, és a férj, a fogadkozás ellenére is, "kegyelmébe fogadja" vétkező házastársát, akinek az aláírt szöveg szerint maga fölött kellett volna ítélkeznie. Így paráználkodhatott többször is Vajda Jánosné, akiről a következő bejegyzéseket találjuk az anyakönyvben:

„1719 június 20

Minék utána Halasi Vajda Jánosné és Molnár Andrásné ugyan azon egy legénnyel és egy alkalmatossággal paráznaság vétkében esnek kiket is minthogy Férjeik mind grátiában vették őket, mind külső mind belső fórumokon abszolváttattnak, kiki fogadgyák hogy ennek utána Istenes jámbor életben foglallyák magokat, sőt ha azon vétekre vissza térnének, tehát ennek utánna, vagy fegyverrel végeztetnek vagy az deresben való éktelen verettetés után kipacaloztassanak és örökre Varosunkbol (kitiltassanak)...

(nevek)

Vajda Jánosné keresztvonása férjével együtt

Molnár Andrásné keresztvonása férjével együtt

1721 október 6 Vajda Jánosné 2dszori paráznasága után tött keresztvonása

1728 november 6 Ugyan ezen Vajda Jánosné 3dszori paráznasága után az első Reversalisra és ... penitentára kötelezi magát”

Tehát a puszta fenyegetés elégséges volt, és sehol sem került elő olyan adat, amely szerint a vétlen házastárs egyszer nem adott volna kegyelmet. A kontroll és a házastárs valószínűleg fontosabb volt, mint a törvényi jóvátétel.⁷

Az örökösödési rendben is voltak bizonyos rések, hiszen például fiú örökös hiányában a nő is átvehette az ingatlanokat és osztályos földeket, illetve elképzelhető, hogy a gyakorlatban több család eltért a fent leírt rendelkezésektől. Jól mutatja ezt például Szempeteri Gergely, aki végrendeletében ír felesége hozományáról, és ennek kapcsán megemlít egy „50 forintos redemptionalis földet”, illetve igen nagy állatállományról is tud (idézi Horváth, 1999, 19.). Ily módon a nő ingatlanai révén komoly rangra tehetett szert a mezőváros gazdatársadalmában.

Ugyanitt idézhetünk egy másik dokumentumot is, amely azt mutatja, hogy elképzelhető volt, hogy a férfi nőekkel szemben kiszolgáltatott helyzetben mutassa be önmagát. Hujecz István vélhetőleg háza eladása során, az előleg átvétele után meggondolja magát, és a következő történettel áll elő a Városi Tanács számára:

... ezen mostani nyári napokban én a mezőn kinn dolgozván egyszer hozzák hírvül, hogy a feleségem Vajlánd Ilona egynehány napoktul fogva a Tázlári Vendégfogadóban iszik részegeskedik. Ezt meg halván el mentem Tázlárra, hogy meg tudjam ugy van é a dolog amint beszellik. Oda menetelemmel Feleségemet a kortszámban találtam és már több napoktul fogva ottan részegeskedett. Kérdeztem tőle mitsoda pénzre ivott és fedettem, hogy ilyen munka idején miért töltené az időt bor ivással és részegeskedéssel. Melyre nekem azt felelte, ha iszik is nem az én pénzemre iszik, hanem a magáéra, mivel testvér Bétya Vajland Mihály adott néki, az atyai házból ötöt megillető jussára 10 Forintokat, melytől még megvan egy császár arany. azon egy aranyot elő kérvén, tőle el vettem, hogyne részegeskedhessen, és ide Halasra(?) haza késértem, hogy ide haza dolgozna. Midőn pedig házamhoz haza érkeztem, hajnalban mindjárt engem itt hagyott és negyed vagy ötöd napig , míg én ide haza voltam haza sem jött, hanem reggel a szomszédim beszéllik, hogy a Házamat melyet tulajdon keresményemből szerzettem és a melybe néki egy krajcárja sincsen, az én hitem és akaratom nélkül Könyves Istvánnal, ki felől ugy tartom, hogy Ház vételre a Nemes Tanátssal még engedelmet sem nyert/ negyven vagy negyven forintokon eladta, és Könyves Istvántól 15 forintokat a házam árába fel is vett és arra ivott a Tázlári vendégfogadóban(Sub L 80 No. 5 Anno 1798. Die 21 8br Tanács Gyűlésben)

⁷ Ugyanezt a jelenséget dokumentálja a küköllői egyházmegye kapcsán Kiss Réka. (Kiss, 1999)

E szöveg, amely ugyan a század végén született, de egybefogja a házaset, a tulajdonlás, a nyilvános szerep számos aspektusát, egyáltalában nem erősíti meg a fenti képet, és azt mutatja, hogy a szigorú közösségi normavilágon túl az élet, ha nem is engedékenyebb, de a maga nyersségében szabadabb volt. A nő szabadon járt kelt, gyakori volt a távollét, feleség férje feje fölött elviekben eladhatta férje ingatlanát. Úgy tűnik, a normatív szabályozás mellett és alatt létezett egy a forrásokban csak ritkán megjelenő világ, amely a nőt kevésbé kontrollálta, és mintha ezt a férfiak is elfogadták volna.

Befejezés

A házasság Halason a 17. század végén és a 18. század folyamán erős közösségi kontroll alá eshetett, amely ellenőrzés egyik eszköze a közösségi regisztrációként működő anyakönyv lehetett. A házassági vétkek esetében a házasság ellenőrzése volt a legfontosabb, legalábbis az anyakönyvi bejegyzések szempontjából. A férfiak vétkei nem őrződtek meg az anyakönyv lapjain, sőt feltehető, hogy azok szankcionálása is más formában történt. E kérdések tisztázáshoz további források bevonása szükséges.

Ezen normatív világ jobbára megfelelt a protestáns reformátorok kívánalmainak, bár azok nem tettek különbséget férj és feleség házasságtörése között, annak ellenére, hogy a nő általában a keresztény egyházakon belül mindig is „gyanúsabb” volt. Ebben a világban férfiak ítékeztek és rendelkeztek a nők felett. Ezek a férfiak paternalista és gondoskodó szerepben örökítették meg magukat, akik kötelesek még vétkező feleségeikről is gondoskodni, és békességben irányítani azokat. Ezt rendies típusú érveléssel támasztották alá, amennyiben érdekeiket kívánták védeni. E világ összefüggésben állt az örökösödési renddel, és nem szándékolt következményként elősegíthette a rendkívül dinamikus népességnövekedést, amely jellemző maradt egészen a 19. század első harmadáig, feléig, amikor ez a kontroll is alábbhagyott, és ami után a kollektív ellenőrzés 18. századi formái már barbár, civilizálatlan intézményeknek tűntek. Ezt mutatják azok a Szilády Áronnak, a híres halasi lelkésznek és országgyűlési képviselőnek tulajdonított szavak, amelyeket fiatal lelkésztársa jegyzett le e század elején. Ván Benjámint szerint Szilády ilyenképpen mesélt a 19. század elején állítólag ellopott és elásott, majd a század második felében a templom felújításakor előkerült szegények kapcsán: ⁸

„Úgy a XIX. század legelejéig élt ez a kegyetlen szokás, amikor is a „paráznság” bűnébe esettek azon a kövön vezekeltek s a tisztességesek

⁸ Bár megjegyzendő, hogy ezen elítélő és változást hangsúlyozó szavak is magukon hordozzák a korábbi kor nyomait

tisztességtelen viselkedését el kellett szenvedniök. Még én hallottam gyerekkoromban, amikor valakiről, aki még akkor idősebb ember volt, így nyilatkoztak: - Olyan asszony volt biz ez, mint aki szégyenkövet is ült. – Vagy ha a házasság szándékával tudakozódott valaki egy leány után, nagy terheléssel járt, ha azt mondták, hogy anyja, vagy az öreganyja ült a szégyenkövön. Annak a kornak a szemében a testi gerjedések és kívánságokkal szemben tanúsított magatartása szabta meg az embernek az erkölcsi értékét... (Ván, 320–321.)

IRODALOMJEGYZÉK

- Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Ariès, Philippe és Duby, Georges (főszerk.) 1989, Chartier, Roger (szerk.): *A History of Private Life. III. Passions of the Renaissance* The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London, England.
- Bárth Dániel 1999: A keresztelés anyakönyvezésének elterjedése a magyar katolikus egyház XVI–XVII. Századi gyakorlatában. *Kézirat*.
- Benda Gyula 1999: A halálozás és halandóság Keszthelyen 1747–1849 KSH NKI, *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2000. Budapest.
- Calvin, John 1999: Commentaries. VIII. Ethics and the Common Life. 4. Marriage. the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College. Last updated on May 27, 1999 <http://ccel.wheton.edu/c/calvin/calcom>
- Duby, Georges 1987: *A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban*. Gondolat, Budapest.
- Faragó Tamás 1993: Városi halandóság Magyarországon a 18–20. században. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX–XXXI*. 181–202.
- Faragó Tamás 1994 A házasságkötés kalendáriuma. Adalékok a magyar társadalom időszemléletének változásához. *Studia Miskolcinsia*. 61–87
- Foucault, Michel 1990: *The History of Sexuality. An Introduction. Vol. 1*. Vintage Books, New York
- Foucault, Michel 1990a: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Budapest.
- Goody, Jack 1983: *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hajdu Lajos 1985: *A büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Gondolat, Budapest.
- Horváth József 1999: Végrendelkezés Halason (1700–1850). In Szakáll Aurél (szerk.): *Tanulmányok Kiskunhalas történetéből*. I. kötet. (in print)

- Imhof, Arthur E. 1992: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* (Hermész könyvek) Akadémiai, Budapest.
- Karácsonyi János 1985: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1990-ig*. Reprint (1929). Könyvértékesítő Vállalat Bp.
- Kiss Réka 1999: Matrimoniális causák a küküllői református egyházmegye jegyzőkönyveiben. Házasság, válás egy 17. századi erdélyi egyházmegyében. In: Kósa László és Kiss Réka (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek kollokviuma*. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Bp.
- Livi-Bacci, Massimo 1999: *A világ népességének rövid története*. (Osiris Könyvtár) Osiris, Budapest.
- Melegh Attila. 1994: Új történetírás, régi beidegződések. *Holmi*, Január.
- Melegh Attila. 1995: Népesedés, család, háztartás Tapolcán és Halason: *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek*. 14. 65–105.
- Melegh Attila 1997: Női és férfi életciklusok Kiskunhalason és Tapolcán a 18. és 19. században. In Nagy Bea (szerk.) *Szerep-alkotás*. Debrecen.
- Melegh Attila 1998: *Örökösödés Magyarországon a 18. és 20. században*. OTKA Zárójelentés. F 17904.
- Melegh Attila 1999: Népeség, házasság Halason a 18. és 19. században. In Szakáll Aurél (szerk.) *Tanulmányok Kiskunhalas történetéből*. I. kötet. (in print)
- Melegh Attila 1999a: Hányan voltunk, illetve Magyarország népesedéstörténete a 17. és 19. század között. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2000. Budapest.
- Nagy Szeder István 1926: *Kiskun-Halas Város Története, oklevéltárral. Első rész: A redemptio előtti kor 1745-ig*. Kiskun-Halas.
- Nagy Szeder István 1936: *Kiskun-Halas Város Egyházainak, Iskoláinak és Közművelődésének Története*. Kiskun-Halas. Kiskun-Halas Helyi Értesítője Könyvnyomdája.
- Nagy Szeder István 1924: *Adatok Kiskun-Halas Város Történetéhez*. Hungária Könyvnyomda, Kiskun-Halas.
- Nagy Szeder István 1924: *Kiskunhalas város története, oklevéltárral*. Kiskunhalas 1924. I. k.
- Papp László 1941: *Kiskunhalas népi jogélete*. Országos Táj- és Népkutató Intézet, Budapest.
- Phillips, Roderick 1991: *Untying the Knot*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Szikszai György 1786, 1965: *Keresztyéni tanítások és imádságok. A keresztyén embernek különb-különbféle állapota és szükségei szerint*. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- Tooth János: *Az Ekklezsia története*. Fénymásolat az anyakönyvből.

Tormássi János 1801: *Halas város ekklezsiája historiája*. Függelék: Házasságtörők bűnhődése Halason a XVIII. század elején. In Nagy Szeder (1924). 221–256.

Tóth, István György 1991: Peasant sexuality in eighteenth-century Hungary. *Continuity and Change* 6 (1), 1–2. 43–58.

Ván Benjámín: *Szilády Aron élete*. (kiadatlan kézirat)

FÜGGELÉK

1. Református lelkészek Halason 1678–1814-ig.

1678. május 5-től 1692. január 7-ig Fejes Zombori György (1653 Dunavecscén, majd Solton lelkész).
1692. április 30 – 1702. Vecsei István (előttel lelkész Fülöpszálláson, 1702-ben Ráckevére majd Monorra költözött és ott halt meg)
1702. ápr. 23. – 1703. ápr. 18-ig Szabadszállási János (volt nagykőrösi lelkész)
- 1703–1706. márc. 29. Szoboszlai Király Mihály (itt halt meg)
1706. május 23-tól 1709. augusztus 23-ig Hajgató Kecskeméti István (pestisben hal meg)
- 1709 fennmaradó része Haraszi István
- 1710 első fele Sillei György (félév után meghalt)
- 1710 második fele Barsi (vecsei rektor)
1711. július 12 – 1712. április 21-ig Mező Vásárhelyi István
1712. május 14. – 1714. március 24-ig. Kozma Fülöpszállási János
- 1714 – 1727. április 1. Dömsödi Csere Sámuel (Makádra költözött és ott halt meg)
- 1727– 1739. január 7. Dajka Kórsi István (pestisben halt meg)
- 1739–1740. április 19. Szecsei István (ő adta az 913-as adatot)
- 1740–1744. Molnár Mihály (kecskeméti lelkész, aki betegség miatt lemondott, majd Monor és Kecskemét, ahol magánemberként hal meg)
1744. április 13-tól 1757. április 5-ig Pápai Kovács Mihály (Dömsödre költözött)
- 1757–1758. június 8. Vitéz József (előző helyettese, volt itteni tanító)
1758. június 8 – 1770. április 15. Kolmár Ferenc (Dömsödre költözött, a presbitérium 10 tagja a 16-ból nem marasztalta a katolikus papok elleni ellenszenve miatt)
1770. Losoncról hívják meg Kármán András professzort
1776. április 17 az előző lelkész meghal helyét Menyhért Miklós veszi át
1777. április 24. – 1814. augusztus 12-én meghal /Tormássy János volt kecskeméti prédikátor, országos híru nagy tudású lelkész, közel tíz éven át volt a "Dunán innen levő egyházmegye) főjegyzője, az egyházmegyei közgyűlés 1808. május 12-én Halason püspökké választotta

2. A református anyakönyvbe tett bejegyzések gyakorisága és a megjelölt
vétkezők családi állapot és együttes említés szerint*

Év	Bejegyzés	Együttes említés	Házás	Özvegy	Nőtlen	Családi állapot nélkül	Házás	Özvegy	Hajadon	Családi állapot nélkül
			férfi				nő			
1690-99	19	5				6	6			2
1701	2				1		1			
1702	1									
1703	2						2			
1704										
1705										
1706	1						1			
1707										
1708										
1709										
1710	3						3			
1711	2						1			1
1712	3						3			
1713	2						2			
1714										
1715	3						3			
1716										
1717	2						2			
1718	5		1		1		3			
1719	5	1	1		1		4			
1720	1						1			
1721	2						2			
1722	5	1	1				5			
1723	2		2							
1724	4						4			
1725										
1726										
1727	1					1				
1728	5			1	1	2	1			
1729	6	1	1		1	1	4			
1730	1						1			
1731	2						2			
1732	3		1				2			
1733	2						2			
1734	4						4			
1735	1						1			
1736										
1737	1						1			
1738	4						4			
1739										
1740										
1741										
1742										
1743										
1744	6					3	1			2
1745	4		1		1	1				1
1746	4		1			1	1			1
1747	6		2		1		2			

* A táblázat a bejegyzések számát mutatja és több esetben nehezen feleltethető meg a vétkesek számával. Ennek több oka lehet: paráznaság több személlyel, egy bejegyzésben 2 parázna, egy eset több bejegyzés.

Év	Bejegyzés	Együttes említés	folytatás							
			Házass	Özvegy	Nőtlen	Családi állapot nélkül	Házass	Özvegy	Hajadon	Családi állapot nélkül
			férfi				nő			
1748	4	2			2	1	3	1		1
1749	1						1			
1750	1						1			1
1751	4					3	1			
1752	5	2			1	6	2		1	
1753	3				3		1			
1754	7	1	2		1	2	4			
1755	5	1			2	5	1	1	1	
1756	4	3	1			3	1	1		1
1757	1					1				
1758	3	2				2				3
1759	7	5				6	2			3
1760	8	5			1	5	3		1	1
1761	2	1				2	1			
1762	7	4				4	1	2		
1763	5	3			1	2	2			1
1764	8	4				7	5			1
1765	9	1				7	3		1	1
1766	3	2				3				2
1767	10	6			1	5	3		1	2
1768	5	3			1	2	1		1	2
1769										
1770	4	2				3				3
1771	4	2			2	1	1		2	
1772	3	2	1			1	1			1
1773	7	4				9	2		1	
1774	1	1				1				1
1775	1	1				1	1			
1776	1	1				1				1
1777	3	2				2		2		
1778	3	2				3				2
1779	5	5			3	2	1		2	1
1780	3	1	1			1				2
1781	3	1			1	2	1			1
1782	2	2			1	1			1	1
1783	7	4			1	5			1	5
1784	3	1				2				1
1785	5	5			1	4	1		1	3
1786	1									1
1787										
1788	4	2			1	1	1		1	2
1789	5	1				1	1	1	1	2
1790	2	1				1				2
1791	4	2				2				4
1792	2									2
Össz.	289	95	16	1	30	125	115	8	16	61

Forrás: református anyakönyvek 1679–1800, Kiskunhalas, református lelkészi hivatal.

ADULTERY IN HALAS IN THE 17–18TH CENTURY*Summary*

The paper investigates the cases of “fornication” (mainly adultery) written into the first two Calvinist parish registers between 1679 and 1792. 291 relevant registrations have been collected and analysed. On the basis of registrations two periods can be separated. In the first parish register (covering baptism, marriage and burial) mainly married women were warned of not committing such a crime again as they would become the subject of capital punishment or exile. In the second period, from the 1740s there were lists of men and women being the subject of ecclesiastical punishment due to mainly “fornication”.

The study analyses the form and the subject of registration and discovers a strong “textual” control over women. The study then analyses the trends in the representation of cases and how they can be linked to other social and demographic trends. The author argues that the normative elements in the low age of women at the first marriage, and the inheritance rules can be linked to this type of control. Nonetheless the study concludes that behind this normative and highly repressive world there was another world in which women were freer and more active agents of their own life.

Table: The Frequency of Registrations, the Number of “Guilty” According to Marital Status and the Number of Cases Where Both Partners are Mentioned in the Calvinist Parish Registers between 1679–1792